

האקדמיה שכלה שני חברים, שמחכמתם בלשון נאצל לה, ומכבודם נחלק לה כבוד. המשפחות היקרות והשכולות אולי יראו קורט של נחמה במה שאבלם הוא אבל הרבים, אבל העם כולו. זכרם וגודל מעשיהם יעמדו לעד בתולדות היצירה העברית ובתולדותיה של הלשון העברית.

הא' סדן אומר

דברים לזכר חיים הזז ז"ל

תלמיד חכם, שלא נספד כהלכה – מזבח מוריד עליו דמעות; תלמיד חכם, שעשה תלמודו וחכמתו עניין לסגולתו אשר חננו השם, סגולת איש מבין וסופר הוא, צופה לבית-ישראל ומספר כל עצמותם ועצבותם – על אחת כמה וכמה. והשאלה היא: מספד כהלכה כיצד; ודומה, שהתשובה עליה היא: כהלכה; הוזה אומר: כהלכתו. והלכתו של סופר גדול כמה וכמה מיני סוגיות סבוכות בה והיתרם ומיצויים קשים, אבל כל המרבה בבירורה וליבונה של סוגיה וסוגיה, אפילו אינו יוצא מכלל גישוש, גורע משהו מכוס דמעותיו של המזבח.

הלכך אנו עדים לניסויים שונים לתפוס את עלילותיו של חיים הזז מצדי צדדים, ואף אני, עבדכם, זו לי הפעם השלישית לספור לו, שנעניתי גם לאוניברסיטה העברית גם לאגודת הסופרים, ועתה גם לאקדמיה ללשון העברית, וטרחתי לעמוד על תכונה אחת ואחרת מתכונותיו היקרות. ואם לא הספקתי בעוניי לאחוז אלא בשולי-שוליה, והמרחק בין קוצר-המשיג ועומק-המושג לא פחת אלא כדי זרת, והעליתי עליי חומרתה של מידת-הדין, תבוא קולתה של מידת-הרחמים ותדינני לפי כוונתי הטובה לטובה.

ואפתח ברשותכם בדבר חידוד, שכבר נסתייעתי בו, והוא מעשה מרדכי דוד בראנדשטטר, שנשאל: מוקני הסופרים אתה, משיירי כנסת "השחר" אתה, שלושה דורות של סופרים עברו לפניך, תמחול בטובה, שנשאל אותך, האם אתם חשתם משהו בראשית גילויי של ביאליק? השיב דרך שאלה גם הוא: וכסבורים אתם, בבוא הליביאה להמליט גוריה, היא עושה תחילה מיני תמרונות, וממליטה קצת התלתולים? סיים: לאו דווקא, לביאה דרכה להמליט מיד גורי אריות. התשובה תשובה, גם אם אותו זקן פיקח התחמק מעיקרה: האמנם הוא וחבריו הרגישו בכך; והיא שאלה שחזרה ועשויה היתה שתחזור עם כל גילוי חדש וגדול בספרותנו: האמנם חשו בו הסופרים, המבקרים. והדין נותן שנשאל אותה גם לגבי חיים הזז, הגילוי הגדול ביותר בסיפורת העברית, שנתגלה במוקדה בימים ההם, היא רוסיה, ובימי הרת-עולם ומתוכם נתגלה; והדין נותן שנשיב תשובה כאמתה, שהן ולא כרוכים בה.

הן – בהתפרסם שלושת סיפוריו המפורסמים – "פרקי מהפכה", "מוזה ומוזה" ו"שמואל פרנקפורטר" – נענתה להם התלהבות עצומה של הקוראים; גם של בני-הנעורים, שחיו מתוך אמונה את רתחת-הימים, שמתוכה נולדו הסיפורים ההם, ושהניחו להם פתח של הזדהות עם ראשי-הנפשות, הפועלות לרצונם, גם של בני-העמידה ואף הזקנים, שחיו מתוך פקפוק את רתחת הימים, שמתוכה נולדו הסיפורים ההם, ושהניחו להם פתח של הזדהות עם ראשי

הנפשות הנפעלות לכורחם; ואלה ואלה הבינו, כי קם לו לשבט הגדול של יהודי רוסיה, בתמורת גורלם, מספר הכוליות היהודית; כשם שאלה ואלה הבינו, כי המצע המסוכסך של סיפור סיפור ועניינו מחייב כלי-לשון אחרים מכפי שכלכלתם הפרוזה העברית על שלושת פלגיה העיקריים. הפלג האחד, שעיקרו עניין הכלל ודיוקנאותיו, ואלופו מגדלי והנמשכים לו וממנו; הפלג האחר, שעיקרו עניין הכלל מזה והיחיד מזה, ואלופו ברדיצ'בסקי והנמשכים לו וממנו; הפלג האחרון, שגולד מתוך קודמו, ועיקרו עניין היחיד ולבטיו, ואלופו ברנר והנמשכים לו וממנו.

ואין צריך רוב ידיעה, כדי להוכיח, עד מה היה חיים הזו מעורה ביציריהם של שלושת הפלגים, וביותר שהוא עצמו היה כמכה באצבע צרדה: אלה מעיינות. אבל הוא סלל לעצמו דרך אחר, על פי הכלל: דור אחר, סבר אחר, טעם אחר, לשון אחר. ואכן, הוא היה אחר, שונה, מפתיע, אף שהרכבו – ואולי דווקא: משום שהרכבו – לא היה הומוגני, חומר לשון חדש והילוך קצב חדש, אלא הטרוגני: חומר לשון ישן וקצב חיות חדש, חדש ומחדש. ובהיאמר חומר ישן הכוונה לאוצרות הלשון הגנוזים במקורות ובמקורי מקורות; ובהיאמר קצב חדש, הכוונה לחיתוך-דיבור חדש, המחיה את הלשון הגנוזה ולשונותיה, וגואלם מאלמם ושכחונם, ועושה כלי ביטוי לעניין ולבנין, להיות הלשון בת-ימים ובת יומה כאחת.

לאו – בהתפרסם האפוס "ביישוב של יער" הייתה כאילו רוח הקוראים אחרת, רוח של אי אפשי, וברשותכם ארחיק עדותי ואקרבא כאחת, בהרתיצי את עצמנו אל לפני ארבעים ושתים שנה, כדי להסב את דעתכם על דבר-עדות, שנתפרסם ברבים בימים הרחוקים והם:

מלאכתי מזיקתני להיות רוב ימי מצוי אצל הספר, ומתוך כך הריני מוחזק להם לקצת חברים בפינת העבודה שלי כעין אמבסדה קטנה לכל דבר שבדפוס. אם, דרך משל, עיתון פלוני פרסם מאמר, שנדפס מטושטש ומחוק קמעה; אם אלמוני שכח לכתוב את המשך מאמרו; אם הוצאת ספרים פלמונית הבטיחה להוציא ספר ולא עמדה בדיבורה – מיד: אדרבה, תגיד בעצמך, כך נאה וכך יאה? והשאלה היא, כמוכן, תרעומת. סבורים הם, שאני כביכול אחראי לכך. ותמהים הם, כשאני מצרף עצמי לקטיגוריה; כאילו מעלתי בתפקידי.

וזה מקרוב נתגברה התרעומת, אגב רמיזה על הקטעים של "ביישוב של יער". הייתכן? בשביל מי הוא כותב? בשביל מלומדים וחוקרים? מניין לי דרכי-לשון אלה, ובייחוד מלים משונות ומזוירות אלה? שמא אהא שוקד, למקרא כל מלה, על המילונים? הא? נענית להם למתרעמים, שדרכי הלשון, הנקוטים בפי הזו, אינם מורגלים בפיו, ואפילו אינם שגורים בקולמוסיהם של סופרים, ופעמים הרבה הוא מטריחני לעיין במילונים, ואירע, שאפילו המילונים לא הושיעונו. אולם לא נענית לה לתרעומת גופה. כי מי פסק וגור, כי כלי-הקיבול שלנו אינו טעון עוד הרחבה, ונכסי הלשון שלנו אינם טעונים העשרה? ובשלמה יהיו, באמת, אותם הניבים והביטויים מתאבקים בעפר עלים בלים, ובשלמה לא יצאו לשמש את הדיבור החי ולהעשיר את האפשרויות של ההבעה בכתב ובעל-פה? כלום אין אנו חייבים תודה לסופר, הנוטל מגנוי נסתרות ומחיה אותם מתוך שילוב בעלילת סיפור מפרסכת בחיותה העממית ורענונתה הציורית?

קראתי את דברי העדות, אלה דברי עצמי, כפי שנדפסו, מלה במלה, ב"דבר", ה' אדר תרצ"א, והיא, כמדומה, עדות אופייית לאווירה של הימים הרחוקים ההם בפינת עבודה גדולה, הוא מחנה הפועלים במפעל רוטנברג בעבר-הירדן, ששימשתי בו בהוראת עברית לגדולים. והיא עדות אופייית לא בלבד לחוג קוראים, שרכושם העברי הרדוד למדיי נחשב להם בסיס

מספיק לספרות, אלא גם לסוג סופרים צעירים וקרוכים, שבצבצו ועלו בימים ההם, דור-ביניים, ששוב לא למדו בתדרים ובישיבות, ועוד לא למדו בבית-ספר עברי מודרני, ואף הם קנינו הקלוש בלשון נחשב להם כסיס מספקת לספרות, דבר שדחו אותו מכול וכול ראשוני הסופרים ילידי ארצנו וגידוליה, ושהמשיכו, על פי דרכם וטעמם, את עגנון והזן, מבחינת התביעה הלשונית הגדולה וסיפוקה, ואמנם כצמד קודמים וקודמי קודמיהם יצרו אף הם סינתזה לשון חדשה.

והבאתי את דברי עדותי לא משום רוחק הראייה שבהם, אלא משום קוצרה, שהרי לא הישבותי להם לשואליי תשובה, שיש בה כדי מיצויה של השאלה, לאמור: ההרפתקה הגדולה, ואולי הגדולה בהרפתקאות, של טובי עמנו, והיא תחיית הלשון העברית למלוא צרכי החיים ובמלואם, הסופרים הם חלוציה - בין בתקופה של כאילו, דהיינו שנהגו בה בלשוננו בכתב, כאילו הייתה חיה מלוא-חיים בעל-פה, וביותר משונחו את ההשליה, שאף בה הראו גדולות ונצורות, כאילו ניתן בלשון המקרא לקפל כל חפצם בתיאור, בציור, בביטוי, והלכך הרחיבו את הלשון והעמידוה על רבדיה המאוחרים והוסיפו עליה רישומי מישרים ועקיפים מעברים, ובכללם רישומה של לשון הדיבור, למן ראשית גמגומיה עד אחרית חיתוכה, כשהם, הסופרים, הם המחקקים, הגלויים והסמויים, של התהליך הזה.

לתוך התהליך הזה הוטלו זרמי זרמים, ואחד מהם הוא "ביישוב של יער", שהיה מסה גדולה באמנות הסיפור וכליה, הלשון, הבאה לתאר הווה רבת טיפוסים, שלשוניתה במזל מיני מינים של דיאלקט ואידיום, והיא מתוארת ומסופרת מתוך ניסויי סיגול חדים וחריפים של אפשרויות לשוננו הנגלות והנסתרות לצורכי הביטוי האלה, בחלקה הדסקריפטיבי, ובייחוד בחלקה הדיאלוגי. ולא היתה כמסה הזאת בספרותנו קודם, וגם אם המחבר עצמו חלק על דרכו שלו עצמו, הרי בה נשתרטטו הקווים לסיפוריו הכוללים האחרים, ובייחוד לסיפוריו הגדולים, שבהם לכד, בכלי לשונו ולשונותיו, מיני הווה שונים ורחוקים במקום - מכאן עולמו של "דלתות נחושת", ומכאן עולמו של "יעיש"; ואף רחוקים בזמן - מכאן עולמו של "מקץ הימים", ומכאן עולמו של "כאלה הם"; לא כל שכן עולמו של "חתן דמים"; וקרובים במקום, במקום ובזמן - מכאן עולמו של "היושבת בגנים", ומכאן עולמו של "בקולר אחד", לא כל שכן עולמו של "אופק נטוי".

ואולי הדין עם משה שמיר, שאמר בהספדו, כי אילו חזו היה סיפק בידו, אפשר היה כותב סיפור על קורות ישרון לדורותיו; אבל אף מה שכתב - יריעתו מקצה תולדות לקצה תולדות, הוא גובלין גדול, שכל חוט וחוט טווי לגופו וכל החוטים מסכת אחת; ואם מותר לשנות ממטבע הכתוב האומר: שפה אחת ודברים אחדים. נאמר: שפה אחת אף שהדברים שונים; ואם מותר לדמות יצור ליצורו, יאה לו כעין הברכה: בורא גיב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב, ושלום כלשון שלימות ומלאות.

מספד סימנו אבל, ואף מספד סופר כך, אבל כל מספד סופר פותח את ספריו הנחמדים, ואבל וחמדה תרתי דסתרי, כי לזכר ספריו ולמקראם מתקיימת בחינת "הפכת מספדי למחול לי פיתחת שקי ותאורני שמחה". ומתוך רגש זה נסיים דברינו, לאמור: חברותו של חיים חזן באקדמיה ללשון העברית היו כבוד וזכות לה, אבל כבוד וחובה לה לעשות לזכרו על פי דרכה - לספר מקצת שבח פועלו ללשונו, וראוי שתעשה זאת זיכרון בספר.